

Nina Danylyuk. Architypical Language Images in the Poetry by Volodymyr Svidzynski. The article is devoted to the analysis of the language units that are used to express the architypical images *вода, вогонь, повітря, земля* in Volodymyr Svidzynski's poetic texts. It has been found out that sometimes they preserve an archaic meaning naming the main powers of the world creation and also obtaining new semantic features in the authors' contexts. In the poetry a word combination *жива (живуца) вода* is used to name the water for the revival of a dead wife. A water power is named with the help of the tokens : *ріка (річка), озеро (озерце), струмок, море, океан, дощ (дощик), злива, хмара, туман* and others. The seme 'межовий простір' reveals the name *море* in such vocative units: *Море, море, зірка розлуко!* The authorial expression *брести річкою* gets the meaning 'to search for one's destiny'.

The fire power is represented with the words *вогонь (огні), полум'я, блискавка (блискавиця)*, which means that it is associated with a celestial fire. In the text of a ballad the mythopoetic images of *диво-коня, вогненного змія* and *клятого* (evil spirit) have been mentioned. The word *багаття* is associated with a ritual fire that was used for burning the dead and becomes a kind of prophesy of the author's death. From time to time we come across the contexts in which the seme 'домашній вогонь' (*home fire, that is a fire of a candle*) is realized.

In V. Svidzynski's poetry *вітер* is depicted as a mighty living power and is named as *нечуйвітром, борвієм, сином ночі*. A frequent folklore attribute *буйний* points at a strength of the wind as well as such authorial attributes as *темний* (meaning 'night'), *поривчастий, рвучкий, недбалій*.

A verbal distribution of the word-notion *земля* reveals an all-Slavic feature of worshipping it as a mother that gives life to everything. The word-concept *земля*, used to name a living being, became a basis for personified images. The semes 'прикриття', 'захист' are actualized in the vocative image in which the earth is a part of the word creation: *О світе мій, землю вкритий!* At the same time the earth is seen as a culturalized space that is why the connection *земля – поле* has been revealed. The attributive phrase that names infertile soil – *мертве поле* – is likely to have appeared under the influence of the horrors of the great starvation. The word-concept *земля* is also associated with the grave of a dear person. In the mind of the author the phrase *рідна земля* is connected with the family – parents, girlfriend, wife, children as well as with the realia of the Ukrainian ethnic environment: *хата, садок, калина, тополя, дорога, криниця, село* etc.

The writer uses traditional expressive means (epithets, comparisons, and metaphors), as well as new words which change not only the forms but partially the meaning of set language images.

Key words: architypical language images, poetic text, expressive means, epithets, comparisons, metaphors, personification.

УДК 821.161.2'06-1.09:7.04Свідзинський

Маргарита Жуйкова

Слова і міфологеми в поетичному тексті Володимира Свідзинського

Поетична спадщина В. Свідзинського містить чимало образів і мотивів, в основі яких лежать специфічні форми та засоби інтерпретації дійсності, що перестали бути актуальними і зберігаються як певні світоглядні релікти. Архаїчні концепти є ментальними утвореннями з глибоким і різнобічним

змістом. Деякі вірші Свідзинського неможливо зрозуміти, не беручи до уваги народну основу їхньої образності. Під цим кутом зору розглянуто вірш «Аби заснув, приходиш крадькома...», зокрема, проаналізовано концепти *локус, провідник, герой, переміщення донизу, окреслення колом, осиковий частокіл, пристрїти і уроки, людський світ*.

Ключові слова: Свідзинський, лінгво-концептуальний код, концепт, модель світу.

Аналізуючи вірші будь-якого справжнього поета, неминуче стрічаєшся з проблемою інтерпретації лексичних засобів, використаних в поезіях, адже саме слово, попри всі модерні та постмодерні формальні поетичні прийоми, залишається тим основним будівельним матеріалом, за допомогою якого поет втілює свою думку. Але як корелює думка (ідея, зміст) і слово в поетичному тексті? Як сенс цілого складається зі змісту окремих слів?

Добре відомо, що слово у вірші часто є не тим (чи не зовсім тим), чим воно є у повсякденному мовленні, і тому проблема інтерпретації вербального (а тому – і поетичного) сенсу не може бути зведена лише до того, щоб подивитися у словник і з'ясувати значення рідкісних слів, вжитих у поезії. Справа в тому, що поет створює і використовує свій власний образно-вербальний код. Його формальними елементами є слова звичайної загальнонаціональної мови, але сенс цих слів визначається не тільки і не стільки їх узуальним уживанням, скільки змістом тих концептів, іменами яких виступають ці слова.

Тому проблема інтерпретації лексичних засобів вірша насправді є проблемою виявлення лінгво-концептуального коду автора, а вона, в свою чергу, зводиться до проблеми адекватного відтворення тієї концептуальної сфери, на якій засновано і мовні, і образні елементи тексту. При цьому варто брати до уваги, що використовувані в поетичному коді концепти часто не збігаються за своїм змістом із тими, які складають концептуальну модель світу пересічного носія сучасної мови. Зокрема, вони можуть мати індивідуально-суб'єктивне наповнення, відрізнятися від загальних в аксіологічному плані.

Поетична спадщина Володимира Свідзинського містить чимало образів та мотивів, в основі яких лежать не буденні, профанні уявлення про світ і його елементи, притаманні сучасній людині, а специфічні, вироблені за довгу історію народу форми і засоби інтерпретації дійсності, що вже перестали бути актуальними й

зберігаються як певні світоглядні релікти і можуть бути реконструйовані на основі масиву даних фольклору, обрядовості й подібних джерел. Ці уявлення в цілому складають певну ментальну модель (картину) світу, яку прийнято називати архаїчною, міфологічною чи міфопоетичною.

Як і будь-яку іншу модель світу, її складають окремі ментальні структури – концепти, тісно пов'язані між собою. Приховуючи специфіку цих концептів, їх називають міфологемами. Серед найважливіших особливостей міфологем назвемо їх сакральність, що означає відкритість для небагатьох посвячених і прихованість, закритість для загалу, багатоплановість, наявність складної внутрішньої організації, а також амбівалентність, суміщення в одному концепті суперечливих ознак і оцінок, що часто є наслідком нашарування уявлень, сформованих у різні часи. Це робить архаїчні концепти ментальними утвореннями з глибоким і різнобічним змістом.

У багатьох віршах Володимира Свідзинського міфологеми становлять основу вербально-образної організації. Сам поет був глибоким знавцем української культури, любив і відчував народне слово. Деякі його твори можна використовувати, подібно до фольклорних текстів, як джерело інформації про архаїчний (дохристиянський) народний світогляд. Тому саме змістовне наповнення міфологем часто є тим ключем, який допомагав інтерпретувати текст вірша, осягнути намір поета. Звичайно, у своїх віршах В. Свідзинський ніколи не обмежується лише тим змістом, який передається концептами народної культури; він трансформує і розвиває цей зміст, пристосовуючи їх до свого творчого задуму. Однак деякі вірші неможливо зрозуміти, не беручи до уваги саме народну основу їхньої образності.

Розгляньмо під цим кутом зору вірш «Аби заснув, приходиш крадькома...», який створено 1933 року.

Аби заснув, приходиш крадькома

І починаєш надити словами:

«А йдін же, любий, в темне муравище,

Що серед бору, в виярку дрімучім,

Під соснами. Коли б ти тільки знав,

Якого в нім печерок та яскинь!

А вже вони давно стоять нежиті.

Я посвічу в них свічі незліченні –

*І сяйво бризне... Ні огидних слів,
Ні погляду ворожого! Де глянеш,
Подушечки атласові лежать.
Обійме сон – і мирно ти заснеш.
Тобі спочинок, а мені турбота.
Тебе обійду, обчеркну. Кругом
Осиковий поставлю частокіл.
Пристрітища, урочища, уроки
Нас будуть сторожити од людей.
Я в головах у тебе заспіваю:*

“Не вийдеш більше, мій мурашку білий!”» [3, с. 141].

Сюжетна лінія вірша полягає в тому, що якась неокреслена істота, назвімо її умовно провідником, приходить до героя й намовляє його піти за нею в таке місце, звідки йому не буде виходу. Центральним композиційним елементом вірша є опис цього місця і тих подій, які в ньому розгортаються. Центральною дійовою особою є не названий по імені й тому неідентифікований провідник, чітко протиставлений герою за ознакою активність / пасивність. Однак роль героя у вірші не зводиться лише до того, щоб вислухати пропозицію провідника й прийняти або відхилити її. Герой виступає у вірші як носій певних уподобань і прагнень. Отже, інтерпретація вірша зводиться в основному до виявлення семіотичного навантаження його базових компонентів: локусу, атрибутів і дій учасників. Почнемо з короткої характеристики цих компонентів за змістом вірша.

Локус. Він знаходиться у *виярку дрімучім, / Під соснами*; в ньому темно і порожньо; в ньому багато маленьких камер (*печерок, яскинь*), які *давно стоять нежиті*. З його внутрішнього устрою виділено лише один елемент – *подушечки атласові*.

Провідник. Він веде героя в мурашник; запалює в ньому свічки; оберігає сон героя. Для цього він вибудовує навколо героя замкнений круг (обходить його і ставить осиковий частокіл). Крім того, провідник стає біля сонного героя і співає йому.

Герой. Йому надано дві функції: пересування в *темне муравище* і сон, причому цей стан подвоєний: в перший сон героя (*аби заснув*) включено другий (*Обійме сон – і мирно ти заснеш*).

Тепер розгляньмо окремі мотиви, які прив'язані в тексті до основних його елементів.

Нас передусім буде цікавити кореляція між текстовими мотивами та відповідними мотивами в українській (і ширше – слов'янській) фольклорній традиції.

Переміщення донизу. У тексті вірша цей мотив має три важливих аспекти: герой мандрує з провідником; напрямок переміщення – донизу, переміщення відбувається тоді, коли герой засинає. Всі названі аспекти представлені у такому фольклорному жанрі, як билички про обмирання. Це оповіді людини про її мандри по тому світові, які вона переживає уві сні. Точніше, мандрує не сама людина, а її душа, покидаючи тіло в той час, як людина засинає.

Скористаємося для встановлення паралелей биличкою, наведеною у книзі Пантелеймона Куліша «Записки о Южной Руси». Баба, яка обмирала, оповідає, що душа її під час сну випурхнула з тіла пташкою й опинилась у степу. Звідкілясь узявся якийсь дід-провідник, і душа полетіла за ним. Дід підвів бабу до глибокої ями, *що й дна не видно*, і звелів туди лізти. Спустившись, баба та її провідник опинилися на тому світі: *«Гляну, аж се вже другий світ»*. Там провідник показував бабі всяких грішників та пояснював, яку кару вони дістали і за що. Прокинувшись, баба оповіла про все, що бачила на тому світі [2]. Мотив провідника по тому світові часто трапляється в світовій літературі, зокрема див. «Божественну комедію» Данте. Отже, мандрівка уві сні в нижній світ означає перехід героя у сферу потойбічного.

Окреслення колом. Навколо героя формується декілька замкнених просторів. Перше відбувається вже тоді, коли він потрапляє у печерку, *яскиню*. Другий замкнений простір творить провідник, обходячи навколо героя і обводячи його магічним предметом (*Тебе обійду, обчеркну*). Третій спосіб обмеження простору – встановлення навколо героя осикового частоколу. Міфологема кола є одною з найархаїчніших у світовій культурі і пов'язана, по-перше, з ідеєю структурування простору, розмежування його на дві частини (умовно кажучи, свою і чужу), а по-друге, з ідеєю непрямого руху (руху по колу) як сакрального, властивого надприродним істотам.

Окреслення колом має в народній культурі різноманітні функції і дістає багато різних осмислень у залежності від таких чинників, як мета обведення, суб'єкт та об'єкт обведення, а також від семіотичного характеру простору, в якому замикається коло. Воно може служити людині захистом від нечистої сили (як в сюжеті

«Вія»). А його замикання є також засобом виключення людини з соціуму і переміщення у простір нечистої сили (як в особливого типу «страшних» ворожіннях на святки, в яких люди, що ворожать, прагнуть вступити в контакт з нечистою силою і отримати під неї інформацію про своє майбутнє). З цим пов'язані численні заборони на замикання кола (обходи навколо людини) в повсякденному житті¹.

Особливо небезпечно для людини потрапити в коло, окреслене нечистою силою або відьмою, зокрема, у такий простір в лісі, який виділив лісовик (в ньому людина блукає, втрачає орієнтацію, декілька разів повертається на те саме місце, інколи навіть втрачає пам'ять, божеволіє). Потрапляння в круг, зроблений навколо когось іншим суб'єктом, розглядається як перехід під його владу. Отже, окреслення замкненим колом (особливо в чужому просторі), коли суб'єктом дії виступає нечиста сила, осмислюється як подія, небезпечна для здоров'я і життя людини, оскільки вона означає відділення її від соціуму, виключення з нього і включення до сфери потойбічного, надприродного².

Осиковий частокіл. Осика – традиційно марковане в народній культурі дерево, ритуальне використання якого зумовлюється його співвіднесенням зі сферою нечистої сили. Тому осика – це чортове дерево, на якому вішаються самогубці; в осиковому лісі людину водить лісовик; осикову колоду підкладає в колиску чорт, викравши людське дитя; через осикові кілки чи пень перекидається чаклун, щоб перетворитися на вовка, тощо. Осикові гілки, дрова, кілки з осики з'являються в тих ситуаціях, коли людина контактує зі сферою надприродного. Предмети з осики служать апотропеєм, захистом від нечистої сили. Вважається, що відьму можна спалити тільки на осикових чи на лозових дровах. Осикові кілки забивали в спину померлому чаклуну чи ходячому покійнику, щоб припинити його ходіння по смерті, і т. под.

Воднораз осикові дрова використовують і відьми, наприклад, для того, щоб варити своє лиходійне зілля. Характерно, що в

---

¹ Див. докладніше про функції магічного кола нашу статтю «Заколдованный круг» («Живая старина», 2003, № 2).

² Зауважимо принагідно, що близьку функцію має мотив замикання кола в іншому вірші В. Свідзинського – «Зрада 1» («Іду-поїду на бистрім коні...»), де коло твориться шляхом обведення певного простору рукою; внаслідок цього об'єкти, які потрапили в коло, міняють свою сутність. Натомість у вірші з того ж циклу «Ти ляж і засни собі, тату...» окреслення колом виконує захисну функцію.

народній традиції відоме використання осики для творення магічного кола (з захисною метою). Зокрема, людина, якій доводилося спати в лісі простонеба, обводила себе осиковим кілком. У вірші мотив осикового частоколу, також призначеного для творення кола, маркує замикання границі навколо героя, відділення його від соціуму і звершення переходу до сфери позалюдського.

Пристріт і уроки. В народній традиції ці лексеми позначають хворобливий стан людини, приписуваний лиходійному впливові якоїсь особи, а також виступають іменами надприродних істот, які викликають ці хворобливі стани. Останнє вживання характерне для текстів замовлянь, скерованих на ліквідацію відповідних хворобливих станів. Причина хвороби – пристріти чи уроки – наділяється в них антропоморфними ознаками й атрибутами. Див. фрагмент українського замовляння: *«Пристріче, пристріче, добрий чоловіче! Сядь собі на містечку, на золотім крісleckу; тут тобі не бушувать, не воювать і костей не ломать»*. В українських замовляннях знаходимо також і деривати від слів *пристріт*, *урок* – суфіксальні форми суб'єктивної оцінки, подібні до тих, які вжито у вірші, див. фрагменти з поліських замовлянь у сучасних записах: *«Урокі, урочішча, прістрет, прістретисько! Бйегли воучішче через попове дворишче. На морі стаяу дуб чорни. Сам чорни, зуби белис. Держіть сакеру чорну. Сече, рубає урокі-урочішча, ночниє, полуночниє, денниє, полуденниє»*.

У народній традиції урокам і пристрітам приписується агресивна роль: вони нападають на людину і мучать її. В замовляннях людину оберігають (звільняють) від уроків різні помічники та заступники. У вірші пристріти та уроки мають оберігати провідника та героя *од людей*. Така їхня роль є продовженням «нормальної» скерованості їх негативної активності на людський світ. Разом із тим ця роль чітко вказує на відмежованість героя від людського світу і причетність його до сил потойбіччя: він опинився за межею, по один бік із пристрітами і уроками.

Стояння в головах. Цей мотив характерний для народних оповідань і биличок, сюжетом яких є прихід до людини антропоморфної смерті. Вважається, що під час агонії біля людини, що помирає, стає смерть, тримаючи в руках косу. Якщо вона стоїть в ногах, у хворого ще є надія на порятунок, а якщо смерть з'явилася

у головах, він скоро помре. Це вірування настільки вкоренилося в народній свідомості, що гуцули навіть обертають хворого на ліжку, кладучи ноги туди, де лежала голова, щоб підманути смерть [1]. Цей мотив відображено і в поширеному казковому сюжеті під назвою «Смерть кумою». Бідний чоловік, у якого народилася дитина, не може знайти кумів, щоб похрестити немовля. На дорозі йому трапляється смерть в образі жінки, хрестить дитину і наділяє цього чоловіка даром лікувати тяжко хворих. Смерть-кума подає йому знак, чи може він братися за лікування: якщо вона стоїть у хворого в ногах, то той одужає, якщо ж у головах – конче помре. Отже, мотив стояння провідника в головах сонного героя може бути прочитаний як прихід смерті, а ширше – як перехід героя у світ потойбічного.

Додамо до сказаного, що і відсутність імені у провідника також є знаковою і може бути зіставлена з прийнятим в народній культурі табуванням імен нечистої сили. Називання нечисті по імені завжди небезпечно тим, що вона негайно з'являється до того, хто її назвав. Тому в народній демонологічній термінології існує безліч описових номінацій нечистої сили (як, наприклад, *той, що в скелі сидить, той, що купинами трясє, пропасник, щезун* і навіть *щезби*). Разом з тим нечисті (чорту, домовику, блуду) часто не дають жодного повнозначного імені і позначають її в мовленні займенником *той*. Отже, безіменність провідника можна тлумачити в тому ж семіотичному ключі, що й інші його атрибути та дії.

Таким чином, усі міфологічні мотиви, використані у вірші, дозволяють інтерпретувати мандрівку героя *в темне муравище* як його переміщення в інший світ і відлучення від людської сфери. Як герой оцінює цей перехід, чи є він добровільним, чи герой прагне опинитися у світі потойбічного? На ці питання можна відповісти, вказавши на особливості репрезентації не міфологічного, а індивідуально-суб'єктивного концепту «людський світ», якому і протиставлене у вірші потойбіччя.

Людський світ. Він з'являється у вірші двічі: у фразі «*Ні огидних слів, Ні погляду ворожого!*» та в розглянутому вище мотиві оберігання героя від людей. В обох випадках людська сфера дістає виразно негативну оцінку. Суб'єктом оцінки, за текстом вірша, є провідник, однак можна припускати, що її поділяє і герой, якого провідник *надить словами*, оповідаючи про те, що діється *в темному муравищі*. Перспектива сходження в муравище для героя

може виглядати привабливою саме тому, що там не буде *ні огидних слів, ні погляду ворожого*, тобто всього того, що переслідує і пригнічує його в людському світі. Змальована картина манить героя тим, що в тому світі він може звільнитися від страждань і отримати спочинок (*мирно ти заснеш*).

Отже, розглянувши міфологеми, на основі яких вибудована образна система вірша, можемо стисло висловити його зміст таким чином: мандрівка героя у нижній світ означає перехід у сферу потойбічного, виключення із людської спільноти, замкненість, пасивність, з якими корелюють відсутність страждань і спочинок (відсутність дій). Деякі з цих ознак контрастують із певними, оцінюваними негативно, властивостями людського світу, і тому є для героя привабливими. Однак за це береться зависока ціна: герой не може повернутися назад (*Не вийдеш більше*) і разом з тим перестає бути людиною, особистістю, перетворюючись на *мурашку*³ – на один із численних, позбавлених індивідуальності елементів «нижнього» (хтонічного) світу. Оця надто висока плата і зупиняє героя перед вирішальним кроком.

Підсумовуючи, зазначимо, що вірш «Аби заснув...» свідчить про те, що Володимир Свідзинський у надзвичайно важкій для нього час (1932–1933 рр.) думав про смерть як про спосіб звільнення від страждань, від жорстокої дійсності, проте долав цю спокусу, продовжуючи жити і творити.

Література

1. Гузій Р. Уявлення і вірування українців Карпат про персоніфіковану смерть // Народознавчі зошити. 1995. № 6. С. 364–365.
2. Кулиш П. Записки о Южной Руси. В двух томах. Киев: Днипро (Репринтное издание 1856-1857 г.). Т.1. 324 с.; Т.2. 356 с.
3. Свідзинський В. Поезії. Луцьк: Вежа, 2003. 398 с.

---

³ Означення білий мурашка можна трактувати не як номінацію кольору, а як характеристику-епітет, що має значення 'гарний', 'красивий'. У фольклорних текстах, як і у вірші В. Свідзинського, це слово вживається у складі звертання, див. фрагмент балади, записаної Філаретом Колесою:

*Із суботи на неділю новина ся стала,
Якась дівка невеличка хлопця спарувала.
Як го мала спарувати, кликала до хати,
«Ближче, ближче, білий хлопче, щос ти маю дати».
Прийшов хлопець, прийшов хлопець та й став на порозі,
А вна йому чари ладить в пшеничном пирозі.
Прийшов хлопець додомоньку, мати ся звідає:
« Чому з тебе, білий хлопець, краса погигає?»*

References

1. Huzii R. Uiavlennia i viruvannia ukrainsiv Karpat pro personifikovanu smert [Representations and beliefs of Ukrainian Carpathians about personalized death]. In: *Narodoznavchi zoshyty*, 1995, issue 6, pp. 364–365. (in Ukrainian).
2. Kulish P. *Zapiski o Juzhnoj Rusi* [Notes on South Russia]. Kyiv (Reprintnoe izdanie 1856-1857 g.). T.1. 324 p.; T.2. 356 p.
3. Svidzynskiy V. *Poezii* [Poetry]. Kyiv, 1986, 398 p. (in Ukrainian).

Margarita Zhuikova. Words and Mythology in the Poetic Text of Volodymyr Svidzinsky. The article deals with the problem of the interpretation of lexical means of the poem, it is argued that the concepts used in the poetic code often do not coincide in their content with those that make up the conceptual model of the world of the modern language medium. The fact is that the poetic legacy of Vladimir Svidzinsky contains many images and motifs based on the specific, developed for a long history of the people forms and means of interpretation of reality that ceased to be relevant and preserved as certain worldview relics provided for reconstruction. Archaic concepts are mental entities with profound and versatile content. Some of Svidinsky's poems can not be understood without taking into account the folk basis of their imagery. From this angle, the poem "If you fall asleep, come secretly ..." is analyzed, in particular, the concepts of "locus", "conductor", "hero", "moving down", "collapse", "aspen stagecoach", "guns" and lessons ", " human world ".

Key words: Svidzinsky, lingua-conceptual code, concept, model of the world.

УДК 821.161.2'06-193.3.09Свідзинський

Олена Кицан

ORCID ID: 0000-0002-8722-3041

Сонети Володимира Свідзінського

Проаналізовано сонети відомого українського поета ХХ століття Володимира Свідзінського. Творчість В. Свідзінського характеризується численними фольклорними стилізаціями, що ускладнює визначення їх віршованого розміру. Розмаїття метричного і строфічного репертуару автора засвідчують неабияку версифікаційну вправність поета. Є у нього як античні версифікаційні зразки, так і канонічні строфи європейського походження, зокрема сонети. Поет звертався до них досить рідко, але в різні періоди своєї творчості.

Ключові слова: вірш, жанр, мотив, опозиція, рима, сонет, традиція.

Творчість Володимира Свідзінського залишається предметом уваги літературознавців, оскільки ще досі є недостатньо проаналізованою, особливо у віршознавчому аспекті. Здебільшого дослідників відомого поета цікавили провідні мотиви, тематичне розмаїття та оригінальна образність його лірики.